

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori hiteleshelyi tevékenysége
(XVI–XVII. század)**

Bogdándi Zsolt

Témavezető: Dr. Solymosi László

DEBRECENI EGYETEM
Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2011.

I. ELŐZMÉNYEK

A jellegzetesen magyar intézménynek számító hiteleshelyek történetének kutatása viszonylag későn indult meg, a téma iránti tudományos érdeklődés inkább csak az utóbbi évtizedekben élénkült fel. Ezek a közlemények azonban többnyire a középkori vagy inkább kora-középkori oklevéladó tevékenységet tárgyalják, az intézményrendszer 1351. évi reformjáig, vagy az azt követő 1353. évi pecsétrevízióig tartó történetét mutatják be. A középkor későbbi évszázadai, illetve a Mohács utáni időszak tehát néhány kivételtől eltekintve kívül maradtak a hiteleshelyek működését feltáró kutatók érdeklődési körén. A kivételek közül a feldolgozott anyag mennyiségét és a feldolgozás módszertanát tekintve is kiemelkedik Kumorovitz Bernátnak a leleszi konvent tevékenységét bemutató mintaszerű dolgozata, melynek egyik jelentős érdeme az, hogy a vizsgált intézmény történetéhez szabva választott korszakhatárt. A neves középkorász Borsa Iván a hiteleshelyek működését feldolgozó átfogó intézménytörténet felvetendő kérdéseiről értekezve figyelmeztetett arra, hogy „nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy Mohács után még három és egynegyed századon át működtek a hiteleshelyek”, az intézményrendszer újkori történetét bemutató Papp László pedig nem juthatott el a leleszi levéltárba és az erdélyi anyagot sem kutathatta. Ezek nélkül pedig átfogó hiteleshelyi levéltártörténetet írni nem lehet és nem is szabad.

Az erdélyi hiteleshelyek fejedelemségkori történetének kutatója is rövid időn belül megállapíthatja, hogy az intézmények szakirodalma egy összefoglalás sommás fejezetéből és néhány rész tanulmányból, illetve forrásközlésből áll. Papp László az intézményrendszer újkori történetének monográfiája úgy vonta le az erdélyi hiteleshelyek működésére vonatkozó következtetéseit, hogy sem a káptalani, sem a konventi levéltárat nem kutathatta. A konvent szekularizáció előtt vezetett jegyzőkönyveinek regesztáit Jakó Zsigmond tette közzé 1990-ben, e két monumentális kötet bevezetőjében a hiteleshely és levéltára későbbi történetét is felvázolta, megteremtve a további kutatások alapjait. Újabban Sunkó Attila közölt tanulmányokat és forrásokat a kora-újkori erdélyi hiteleshelyekről, de közleményeinek pontatlanságai okán az általa levont következtetések csak igen nagy körültekintéssel és kis részben fogadhatók el. Ugyanez mondható el Vekov Károly nemrégiben megjelent tanulmányáról is, amely a gyulafehérvári káptalan szekularizáció körüli helyzetét mutatta be. Szintén az elmúlt években indult el Jakó Zsigmond professzor kezdeményezésére a két erdélyi hiteleshely fejedelemségkori jegyzőkönyveinek regesztákban való közzététele; e munkálat első eredményeként jelent meg rövid bevezetővel a gyulafehérvári káptalan XVI. századi protocollumainak kivonatait tartalmazó kötet.

II. A DOLGOZAT TÁRGYA ÉS CÉLJA, FORRÁSOK, ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

A kialakuló Erdélyi Fejedelemség területére három, már évszázadok óta hiteleshelyi tevékenységet folytató egyházi intézmény került: a gyulafehérvári székhelyű erdélyi káptalan, a kolozsmonostori konvent és a váradi káptalan. Mindhármójuk középkori oklevéladó tevékenysége részben már feldolgozott, de egyik esetben sem terjedt ki a kutatás a fejedelemségkori működésre. Egyedül a váradi káptalan esetében hivatkozhatunk a források hiányára, a vár 1660. évi elfoglalása után a káptalani levéltár elpusztult, de a kiadott oklevelek alapján itt is kísérletet tehetnénk a hiteleshelyi tevékenység feldolgozására (van már erre is példa), a másik két hiteleshely levéltára azonban, a Magyar Országos Levéltár őrizetében, csonkán ugyan, de létezik és kutatható. Ezen intézmények fejedelemségkori történetének feldolgozása, az általuk termelt protocollum-anyag jelentős részének közzététele megoldható, ugyanakkor sürgető feladat, hiszen e munkák által az erdélyi jog- és intézménytörténetre vonatkozó ismereteink nagy mértékben bővülnének, és egyúttal megteremtődne az a forrásbázis, amely nélkül a történetírás továbblépni egyetlen területen sem képes.

Dolgozatunk célja a kora-újkori közhitelű tevékenység erdélyi sajátosságainak vizsgálata egy olyan intézmény, a kolozsmonostori konvent hiteleshelyének esetében, melynek fejedelemségkori jegyzőkönyvei nagy részben fennmaradtak. Lényegében arra próbálunk választ adni, hogy a szekularizáció után világi alapon újjászervezett konvent, amely elnevezését megőrizve Kolozsvárra költözött, hogyan működött, milyen szerepet töltött be az erdélyi társadalomban, hogyan felelt meg az iratkibocsátás és megőrzés terén jelentkező elvárásoknak.

Minthogy a szekularizáció következtében Kolozsmonostorról a szerzetesi közösség szétszéledt, a konvent, mint egyházi intézmény megszűnt. A húsz évnyi tétova kísérletezés után, az egykori egyházi testület kebelében működő hiteleshely pótlására létrehozott intézmény pedig alapvetően világi jellegű volt. Ennek ellenére dolgozatunkban ragaszkodtunk a *kolozsmonostori konvent* megnevezéshez, de esetünkben a *konvent* fogalma nem egyházi testületet, hanem *hiteleshelyet* jelöl. A fennmaradt adatok alapján ugyanis egyértelmű, hogy a fejedelemségkorban a *konvent* alatt hiteleshelyet értettek és többnyire a *kolozsmonostori konvent* kifejezés volt használatban.

Értekezésünkben röviden arra is kitértünk, hogy az egykori Magyar Királyság keleti részén létrejövő államalakulatban melyek voltak azok az intézmények, amelyek a konvent és a káptalan átszervezéséig, illetve részben már a korábbiakban is átvehették a hiteleshelyi feladatok egy részét. Szót ejtettünk tehát az ítélmesterek, fejedelmi kancellária, fogott bírák, vármegyék hiteleshelyi jellegű tevékenységéről, azok jellegzetességeiről. Mindez azért szükséges, hogy megérthessük azokat az átalakulásokat, melyek a requisitorok tevékenysége idején mentek végbe a hiteleshelyi gyakorlatban. A kérdések megválaszolásához elengedhetetlennek tűnt a konventet a

fejedelemségkorban működtető levélkeresők pályájának részletes bemutatása, minthogy az intézmény működése nagy mértékben függött az ő képzettségüktől és egyéniségüktől.

A konvent oklevéladó tevékenységének tárgyalásakor végig arra fektettük a hangsúlyt, hogy a szekularizáció előtti gyakorlathoz képest bekövetkezett változásokat szemléltessük. Arra törekedtünk, hogy azokat az okokat is feltárjuk, amelyek a „hagyományos” oklevélkiadásban egyre több, Pálfi István requisitor által felsorolt *impedimentum*-hoz vezettek, és amelyek valójában a levélkeresőknek a fejedelem által fizetett (olykor fizetetlen) hivatalnoki státusából, illetve az ország ügyeiben való fokozottabb igénybevételükből adódtak. Végül kitértünk a konventi kiadványok diplomatikai sajátosságainak bemutatására, a hiteleshely fejedelemségkori levéltárának történetére (elhelyezésére, anyagára, a levéltárrendezésekre) és a konvent protocollumaira. A függelékben a konvent szekularizáció után vezetett legelső protocollumának időrendbe szedett kivonatait közöltük, az oklevéladó gyakorlat szemléltetése végett.

Kutatásunk alapját 28 protocollum bejegyzései képezték, az 1576–1690 közötti időszakból. Minthogy a jegyzőkönyvekbe többnyire teljes szövegű okleveleket másoltak, ezek segítségével a hiteleshelyi tevékenységre vonatkozó következtetéseinket levonhattuk anélkül, hogy más források bevonására is sort kerítettünk volna. A kiadványok vizsgálatát egy-egy családi levéltár alapján végeztük, a requisitorok életrajzaihoz és működéséhez pedig a konvent *Miscellanea* állagát, továbbá a gyulafehérvári Batthyaneum-ban őrzött konventi és káptalani iratanyagot használtuk fel. Nem kutattuk át tehát a teljes konventi levéltárat, hiszen a dolgozat legnagyobb kihívása így is a tekintélyes, több mint 15000 oldalnyi forrásmennyiség áttekintése és feldolgozása volt. Úgy véljük, hogy az esetlegesen előkerülő újabb adatok kiegészíthetnék ugyan az általunk felvázoltakat, de azt alapjaiban nem változtatnák meg.

Részben ez a hatalmas forrásanyag a magyarázata feldolgozásunk végső, lényegében önkényesen kijelölt időhatárának, amely az önálló erdélyi fejedelemség megszűnését jelző 1690-es esztendő. Sem ez az év, de még a konvent 1729-ben végbement egyházi felügyelet alá rendelése sem hozott nagyobb változásokat a hiteleshely szervezetében; a fogyatkozó oklevéladó munkát az egyre inkább levéltár-szerepet betöltő konventnél továbbra is világi requisitorok végezték. A hiteleshely működése 1872-ig tart, az intézmény története is ezzel az évvel záródik. Mi azonban csak arra vállalkozhattunk, hogy e jellegzetesen fejedelemségkori képződmény fejedelemségkori működését tárjuk fel, a további – inkább levéltártörténeti – kutatások feladata lehet a hiteleshelyi levéltár XVIII–XIX. századi történetének tisztázása.

III. EREDMÉNYEK

Az erdélyi állam kialakulásával a fennhatósága alá került hiteleshelyek is sajátos útra léptek. A hasonló magyarországi intézményekkel azonos alapokon épülve egy különleges erdélyi intézmény, a

requisitori hivatal jött létre, hogy a társadalomnak a jogbiztosító iratok kibocsátása és megőrzése iránti igényét kielégítse. Húsz évnyi bizonytalanság után, ami alatt az intézmény tevékenysége a levéltárban őrzött iratok lemásolására és városi pecséttel megerősített átiratokban való kibocsátására szorítkozott, új szervezetet kapott a konventi hiteleshely. A kinevezett requisitorok újra végezhették a hiteleshelyek jogkörébe tartozó tevékenységeket, de részben kis létszámuk, részben egyéb iratkibocsátók (vajdai vagy fejedelmi emberek, vármegyék) működése miatt lassanként kiszorultak az executiós tevékenységből. Ebben a folyamatban korszakhatárt vélhetően az *Approbaták* jelentettek. Az 1650-es évek második felétől kezdődően a külső hiteleshelyi tevékenység valószínűleg megszűnt. Ugyanakkor az 1658-as esztendőben bekövetkezett katasztrófa, majd az azt követő tartós bizonytalanság a hiteleshely működésében is akkora törést okozott, hogy lényegében eddig is számíthatnánk a konvent fejedelemségkori történetét. A továbbiakban az oklevéladás inkább alkalmi jelleget öltött, már nem az iratkibocsátás, hanem a megőrzés szempontjai kerültek előtérbe. Azt is mondhatnánk, hogy ekkortájt ér véget a hiteleshelyi intézmény története és kezdődik igazán a levéltaré. A levéltaré, amely a fejedelemségkorban a rendek és a fejedelmek intézkedései következtében, a gyulafehérvári káptalani és vélhetően a váradi hiteleshelyi archívum mellett Erdély egyik országos iratvédelmi intézménye lett.

Mindezek bekövetkezte előtt azonban a konvent a fejedelmi kancellária és ehhez szorosan kapcsolódó gyulafehérvári káptalani hiteleshely, illetve a váradi requisitorok mellett Erdély egyik legjelentősebb oklevélkibocsátója volt. Mindhármójuk működését nagy mértékben befolyásolta tevékenységük helyszíne. A konvent Kolozsvárra költöztetésével például a korábban jellegzetesen nemesi intézmény „városias” jelleget is öltött. Maguk a levélkeresők is jelentős tisztségeket viselő városi polgárok voltak vagy lettek, és a városlakók hiteleshely iránti bizalma is megnövekedett. A Tripartitum tiltása ellenére egyre gyakrabban intézték kolozsvári városi ingatlanaikra vonatkozó ügyeiket is a requisitorokkal. Az új helyszín, illetve a társadalmi változások komolyan befolyásolták az oklevéladó tevékenységet, meghatározták a kiállított oklevelek típusait és a konvent forgalmát is. A konventi levéltár városba való költöztetése a bevallások felvételének menetét is nagy mértékben meghatározta. A levélkeresők ugyanis az iratanyag egy részét saját szállásaikon őrizték és házaiknál került sor az ügyfelek által előadottak írásba foglalására is, habár arra is találtunk példát, hogy ez egy „conservatoria domus”-nak nevezett helyen történt. A hiteleshelyi tevékenységben fennakadásokat okozott az, hogy a Rákócziak fejedelemsége alatt a levélkeresőkre egyre gyakrabban bízta olyan birtok- vagy államigazgatási feladatokat, melyek korábban nem tartoztak a hiteleshelyek tevékenységi körébe. A requisitorok tehát a fejedelem fizetett hivatalnokaként az ország adminisztrálásában is részt vettek.

A konvent és a vármegye közötti kapcsolat középkori előzmények alapján a fejedelemségkorban is tovább élt azáltal, hogy valamelyik levélkereső gyakran a vármegye jegyzői

vagy adószedői hivatalát is viselte. A vármegyei és a hiteleshelyi írásbeliség ilyen módon való összefonódására részben az adott okot, hogy a hiteleshely és a sedria ugyanabban a városban székel, részben pedig valószínűleg az, hogy a hiteleshelyi requisitorok alapos jogi felkészültséggel rendelkező hivatalnokokként egyébként is állandó kapcsolatban voltak a vármegyei nemességgel, ismerték az éppen folyamatban levő peres ügyeket, hiszen ők foglalták írásba az azokhoz kapcsolódó iratanyag jelentős részét.

Az oklevéladó tevékenység minőségét természetesen nagy mértékben az is meghatározta, hogy a levélkeresők miként viszonyultak hivatalukhoz, mennyire voltak képzettek és milyen lelkiismeretesen végezték munkájukat. Úgy véljük, hogy a közölt életrajzi vázlatok, illetőleg a fennmaradt levéltári anyag tekintélyes mennyisége egyaránt azt bizonyítja, hogy feladataik végzésében a múlt emlékei iránti érdeklődés és a felelősségtudat is komoly szerepet játszott.

A konvent fejedelemségkori működését áttekintve felmerül az a kérdés, hogy mennyiben tekinthetjük még hiteleshelynek ezt a fejedelmi hatalom alá rendelt, világiak által működtetett intézményt. A középkori hiteleshelyek meghatározása szerint bizonyosan nem illik ebbe a kategóriába a requisitorok oklevéladó hivatala, minthogy nem volt egyházi intézmény. A felvázoltakból viszont az is kiderült, hogy a levélkeresők is testületként működtek, részben a fejedelem, részben az évszázados hagyományokkal rendelkező egykori egyházi intézmény tekintélyére alapozva. Éppen úgy, mint korábban ügyfelek megkeresésére vagy fejedelmi megbízásra okleveleket állítottak ki, és e tevékenységükben – kisebb változtatásokkal – megőrizték a régi, szokott mintákat. Habár, mint láttuk, a fejedelmek olyan feladatokat is a levélkeresőkre bízta, melyek korábban nem tartoztak a hiteleshelyek feladatkörébe, illetve a levéltárak is „országos” jelleget öltött, alaptevékenységük mégis, mint korábban, a bevallások felvétele és a hiteleshelyi levéltár őrzése maradt. Ez egyértelműen megkülönbözteti a konventet azoktól az intézményektől (vármegye, fejedelmi kancellária, stb.), melyek hiteleshelyi jellegű tevékenységet is folytattak, illetve az executiók végrehajtásában fokozatosan átvették a konvent és a káptalanok helyét, és inkább a magyarországi, egyházak keretében működő hiteleshelyekkel rokonítja. A királyi Magyarország területén tevékenykedő egyházi hiteleshelyek, illetve a világiak által működtetett erdélyi hiteleshelyek okleveleinek középkori mintákat követő formulái is – kivéve természetesen az intitulasiót – lényegében azonosak.

Végül, ha a kolozsmonostori konvent fejedelemségkori hiteleshelyi tevékenységének mérlegét kívánjuk megvonni, a Papp László által a törvényi rendelkezések és korábbi szegényes irodalom alapján ábrázoltakat, illetve a Pálfi István 1655-ben kelt beadványában felsorolt *impedimentumokat* kell összevetnünk az oklevéladó tevékenység termékeivel, a protocollumokkal és a kiadványokkal. A fennmaradt fejedelemségkori levéltári anyag mennyisége és minősége egyaránt azt bizonyítja, hogy a megváltozott világ igényeinek megfelelően átalakított

kolozsmonostori konvent még hosszú ideig a fejedelmi Erdély egyik jelentős iratkibocsátója és megőrzője maradt.

IV. A DOLGOZAT TÉMÁJÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori levélkeresői. In: Erdélyi Múzeum (LXXII) 2010/3–4. 43–72.

Az erdélyi hiteles helyek működése a szekularizációt követően. In: 700 éves a közjegyzőség Magyarországon. Szerk. Rokolya Gábor. Budapest, 2008. 41–53.

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599). Kolozsvár, 2006. Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása (Erdélyi Történelmi Adatok VIII.1.), 611 p. (Gálfi Emőkével közösen).

The Alba Iulia Chapter of Authentication after Secularization. In: Colloquia. Journal of Central European History. Vol. XIII. No. 1-2., Cluj, 2006. (Gálfi Emőkével). 290–304.

Az erdélyi hiteleshelyi jegyzőkönyvek forrásértékéről. In: Történelmi tanulmányok XII., Debrecen, 2004. 25–33.

A kolozsvári Balásfiak. Egy deákcsalád felemelkedése a 16. században. In: Református Szemle 2003/6. 807–813.